

Research Paper

Active reaction, a Quranic solution in interacting with the gray stratum of society with emphasis on verses 68 to 93 of Surah An'am

Mohsen fazel bakhshayeshⁱ, Mohammad hadi mansouri^{*ii}

ⁱ Master student of Quran and Hadith at the University of Islamic Studies

ⁱⁱ Faculty member of Islamic Education University

[10.22080/qhs.2023.23593.1143](https://doi.org/10.22080/qhs.2023.23593.1143)

Received:

May 23, 2022

Accepted:

November 19, 2022

Available online:

March 14, 2023

Keywords:

Surah An'am, dive, Gray stratum, Confused, Turning away from the unbelievers

Abstract

Studies reveal that a sizable portion of society is apathetic toward significant religious and nonreligious events, and leaders of "truth" and "falsehood" make special efforts to win them over. God invites the faithful to an "active response" in order to jeopardize the concentration of "falsehood front" in the Holy Quran, Surah Al-An'am, Ayahs 68 to 93, after elaborating on the concentration of think tanks of "falsehood front" on talking negatively about the imamate and the government of the "society of truth". and assigns them a unique responsibility known as "E'rāz" (to leave). This essay attempts to analyze this active response using the "interpreting Quran by Quran" method, in addition to demonstrating that these Ayahs have the same premise. According to the paper's findings, "the truth front" should put forth more effort to win over the more conservative members of society. This can be done by employing a variety of strategies, including fostering amity, banning offense and the arousal of prejudice, and using a "step by step" approach.

***Corresponding Author:** Mohammad hadi mansouri

Address: Faculty member of Islamic Education University

appropriateness of the verses of Surah Al-An'am while demonstrating the sameness of the context of the mentioned verses. This proportion and connection between the verses of a surah, especially in surahs such as Surah Al-An'am, where all the verses were revealed in one place, has attracted the attention of most thinkers and scholars. Therefore, according to many commentators, who consider the existence of proportionality in the verses that were revealed together to be certain, it is appropriate to examine the proportionality and the central issue in the verses of this surah. It is worth mentioning that in the book "Al-Burhan fi 'Uloum al-Qur'an" (Argument in the Sciences of the Quran), which is known as the first independent book in Quranic sciences, various topics of Quranic sciences, including the discussion of proportionality, have been examined. Also, other sources such as "Al-itqan Fi 'ulum Al-Qur'an" (The Perfect Guide to the Sciences of the Quran) and "Al-Tamheed fi 'Uloum al-Qur'an" (Preparation in the sciences of the Quran) have addressed this issue. Interpretations such as "Min Huda Al-Qur'an" (From the guidance of the Quran) have also explained the proportionality of the verses of the Surah and the unity of its purpose under this Surah, but the topic of the upcoming research has not been specifically investigated in any source.

2. Method

The tools for collecting data in this research include interpretive books, Islamic science software, and internet websites. The collected information has been studied by taking notes and analyzed descriptively and analytically.

1. Introduction

Human society can be divided into three broad categories when it comes to dealing with truth and falsehood. The first and second groups are made up of those who freely and knowingly choose to follow either the path of truth or the road of falsehood. The third group, however, may join either of the former groups depending on circumstances and the social-political climate as they lack the necessary knowledge and insight for choosing between the two options. According to studies, the bulk of human societies fall into the latter category, also referred to as the "grey stratum." They don't have an opinion on the majority of topics, and when asked why or what a problem is, they typically reply, "I don't know." They are not saints and they are not fully rotten, for whom there is no hope for being guided; all they want in life is joy and happiness, but do not know how to get it and are struggling in search of a guide. This group may appear inconsequential at first view, but closer examination reveals that they play a crucial and determining role in the conflict between truth and falsehood. Due to their size, they have a tremendous impact on the acceptability of the government. Because of this, every front organization strives to draw this peoples' attention by positioning itself as their savior and leader. This is the problem that affects our modern society, currently. The grey stratum of human society is the focus of the majority of the goals and decisions made by the think tank of the falsehood front. Verses 68 to 93 of Surah Al-An'am analyze the grey stratum of society and explain how to interact with and attract this group of individuals, as well as illustrate the two guiding streams of the world. The current study attempts to provide an analysis of this active response using the "interpreting Quran by Quran" method and paying attention to the

falsehood front. This reaction should be aimed at the gray stratum of society. Therefore, the truth front should try to attract them by creating friendship and intimacy with this group and using different methods.

Funding:

There is no funding support.

Contribution:

This article is an extract from the thesis entitled "Geometric System of Surah Al-An'am."

Corresponding author: Hujjat al-Islam Dr. Mohammad Hadi Mansouri, Assistant Professor in the Quran and Hadith Department of the University of Ma'arif

Author: Mohsen Fazel Bakhshayesh, M.A. graduate of the University of Islamic Ma'arif

Conflict of interest:

The authors declared no conflict of interest

Acknowledgments:

The authors appreciate the Department of Quranic and Hadith Studies of the University of Islamic Ma'arif and friends who shared their experiences, especially Hujjat al-Islam Mohammad Ali Sheikh Baha'i.

3. Findings

The findings of the study revealed that:

1. The meaning of "E'raz" in verse 63 of Surah Al-An'am is an active reaction and does not imply passivity.

2. According to the verses of the Holy Qur'an, a group of society is confused and surprised, and is always looking for guidance and achieving happiness. In the present era, this group is interpreted as the gray stratum.

3. What is meant by "those who dive into our verses" are those people who delve into falsehood, i.e., those who have sunk into the depths of falsehood and think about it a lot.

4. Conclusion

Based on the research done in this article, two groups claim to lead human society toward happiness and fulfillment in life. The attention of both groups is focused on the gray stratum of society because they have a decisive role in the formation and expansion of governments. The Holy Quran mentions two characteristics of this stratum; one is confusion and bewilderment, and the other is seeking guidance. God Almighty, while stating the point that the thinkers of the falsehood front focus on slandering the imamate and the rule of the truth community, places a special duty on the community of believers under the title of "E'raz." The meaning of "E'raz" is an active reaction in the direction of disturbing the focus of the

References:

- Ibn Abi Zaynab, M. (1976). *al-Ghaybah lil'Nu`mani* (Absence by Nu'mani) . Tehran: Sadouq Press.
- Ibn ashour, M. (1999). *Tafsir al-Tahrir wa al-Tanwir* (Interpretation of verification and enlightenment). V 6. Beirut. Mu'assasat al-Tarikh al-'Arabi
- Ibn Babeveyah, M. (1958). *Uyoun Akhbar al-Ridha* (a.s) (Springs of Reza's (a.s) news). V 1. Tehran: Jahan Press.
- Ayyashi, M. (1960). *Tafsir al-`Ayyashi* (Ayyashi's interpretation). V 1. Tehran: Maktabat al-`Ilmiyyah al-Islamiyyah.
- Fakhr Razi, M. (1999). *Mafatih Al-gheyb* (Keys of invisible). V 13. Tehran: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi.
- Fayoumi, A. (1993). *al-Misbah al-Munir* (The Bright Light). Qom: Dar al-Hijrah Institute.

علمی

واکنش فعال، راهکاری قرآنی در تعامل با قشر خاکستری جامعه با تأکید بر آیات ۶۸ تا ۹۳ سوره انعام

محسن فاضل بخشایش^۱، محمد هادی منصوری^{۲*}

^۱ دانشجوی دکتری مدرسی قرآن و حدیث دانشگاه معارف اسلامی قم
^۲ استادیار دانشگاه معارف اسلامی قم

10.22080/qhs.2023.23593.1143

چکیده

مطالعات نشان می‌دهد طیف قابل توجهی از مردم جامعه، نسبت به رخدادهای مهم دینی و غیردینی، خاکستری‌اند و همواره رهبران حق و باطل در جذب آن‌ها تلاش ویژه‌ای داشته‌اند. قرآن کریم در آیاتی نظیر آیات ۶۸ تا ۹۳ سوره انعام، پس از تبیین تمرکز اتاق فکر جبهه باطل بر بدگویی از امامت و حاکمیت جامعه حق، اهل ایمان را به واکنشی فعال در جهت اخلال در تمرکز جبهه باطل دعوت می‌نماید و وظیفه خاصی با عنوان اعراض، بر عهده آن‌ها قرار می‌دهد. پژوهش حاضر بر آن است ضمن تبیین یکسانی سیاق آیات یاد شده، تحلیلی از این واکنش فعال بر پایه روش تفسیر قرآن با قرآن و توجه به تناسب آیات سوره انعام ارائه نماید. یافته‌های پژوهش حاکی است، جبهه حق، موظف است با به کارگیری روش‌های مختلف نظیر ایجاد صمیمیت، ممنوعیت توهین و تحریک تعصبات و بهره‌گیری از روش گام به گام در جذب قشر خاکستری جامعه همت بگمارد.

تاریخ دریافت:

۲ خرداد ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش:

۲۸ آبان ۱۴۰۱

تاریخ انتشار:

۲۳ اسفند ۱۴۰۱

کلیدواژه‌ها:

سوره انعام؛ حوض؛ قشر خاکستری؛ خیران؛ اعراض از کافران.

* نویسنده مسئول: محمد هادی منصوری
آدرس: استادیار دانشگاه معارف اسلامی قم

۱ مقدمه

به طور کلی جامعه بشری، متشکل از سه گروه از مردم است. یک گروه، کسانی هستند که به دلخواه و با شناخت کامل حق و باطل، مسیر کفر و باطل را انتخاب کرده‌اند؛ گروه دوم کسانی می‌باشند که به همین شکل، مسیر حق را برگزیده‌اند؛ سومین گروه کسانی هستند که بصیرت کافی برای انتخاب یکی از این دو مسیر را ندارند، به همین خاطر، براساس شرایط و فضای زیست خود، ممکن است به هر یک از دو گروه سابق، ملحق شوند. شواهد فراوانی وجود دارد که نشان می‌دهد بعضی افراد، درباره بیشتر مسائل، هیچ عقیده‌ای نداشته و پاسخ ایشان به چرایی و حقیقت مسائل، «نمی‌دانم» است. طبیعی است که این افراد، در مورد برخی مسائل، اکثریت جامعه را تشکیل دهند (راش، ۲۰۱۴: ۱۸۸-۱۸۶). در اصطلاح امروزی، از این گروه، به قشر خاکستری جامعه تعبیر می‌شود. افرادی که نه کاملاً سیاه هستند که امیدی به هدایت‌شان نباشد و نه راه‌یافته به نور حق، بلکه به دنبال کامیابی و خوشبختی در زندگی می‌باشند، اما راه رسیدن به آن را ندانسته و در جست‌وجوی راهنما، تکاپو می‌کنند. در تشریح مفهومی این قشر، باید بیان داشت که برای آن‌ها چپ و راست و بالا و پایین و هر جهت دیگری معنا ندارد و عموماً به سویی گرایش دارند که روشنای حقیقت از آن جهت نمایان است. ایشان تردیدهای مخاطب سیاه را در خود دارند و از سوی دیگر از آرمان‌گرایی و حقیقت‌خواهی مخاطب سفید هم بهره‌مندند (یوسفی رادمندی، ۲۰۲۰: ۶) این گروه، در نگاه اول، بسیار کم‌اهمیت جلوه می‌کنند، اما با نگاه دقیق‌تر، نقشی تعیین‌کننده و مهم، در نبرد حق و باطل، ایفا کرده و خواهند کرد. برای درک نقش این افراد، باید دقت کرد که ایشان، اکثریت جامعه بشری را تشکیل می‌دهند. به همین خاطر، مهم‌ترین شرط تحقق دولت‌ها و حکومت‌ها، پیروی و همراهی این گروه با آن‌ها است. بنابراین، طبیعی است که هر جبهه و تشکیلاتی، با معرفی خود به عنوان منجی و هادی، به دنبال جذب ایشان باشد. این مسأله در

عصر حاضر و در جامعه امروز ما نیز، به وضوح نمایان است. غالب اهداف و تصمیماتی که اتاق فکر جبهه باطل اتخاذ می‌کند، متوجه قشر خاکستری جامعه بشری است؛ چراکه اکثریت جامعه را تشکیل داده و شرط تحقق دولت حق، تبعیت این قشر، از امام حق است. آیات ۶۸ تا ۹۳ سوره انعام نیز، ضمن ترسیم دو جریان هدایت در جهان، قشر خاکستری جامعه را مورد تحلیل قرار داده و شیوه تعامل و جذب این گروه را آموزش می‌دهد. پژوهش حاضر بر آن است ضمن تبیین یکسانی سیاق آیات یاد شده، تحلیلی از این واکنش فعال بر پایه روش تفسیر قرآن با قرآن و توجه به تناسب آیات سوره انعام ارائه نماید. یکی از مباحثی که مورد توجه قرآن پژوهان قرار گرفته است، وجود تناسب و ارتباط بین آیات یک سوره می‌باشد. سوره مبارکه انعام، از جمله سوره‌هایی است که به صورت یک‌جا نازل شده است (عیاشی، ۱۹۶۰، ج ۱: ۳۵۴؛ ابن بابویه، ۱۹۸۵: ۱۰۵؛ طبرسی، ۱۹۹۳، ج ۴: ۴۲۱) بنابراین با توجه به مبنای بسیاری از مفسران که وجود تناسب در آیات هم‌نزول را حتمی می‌دانند (سیوطی، ۲۰۰۰، ج ۲: ۲۱۷؛ حسینی بهشتی، ۲۰۱۱: ۱۰-۹؛ مکارم شیرازی، ۲۰۰۸: ۳۰۷) شایسته است که تناسب و موضوع محوری در آیات این سوره، مورد بررسی قرار گیرد. شایان ذکر است که در کتاب «البرهان فی علوم القرآن» که به عنوان اولین کتاب نگارش یافته به صورت مستقل در علوم قرآنی، شناخته می‌شود، مباحث مختلف علوم قرآنی از جمله بحث تناسب، مورد بررسی قرار گرفته است (زرکشی، ۱۹۸۹، ج ۱: ۱۱۵) همچنین منابع دیگری همچون «الایتقان فی علوم القرآن» (سیوطی، ۲۰۰۰، ج ۲: ۲۱۶) و «التمهید فی علوم القرآن» (معرفت، ۲۰۰۹، ج ۵: ۱۵) به این مسأله پرداخته‌اند. اما موضوع پژوهش حاضر در هیچ منبعی به طور خاص مورد بررسی قرار نگرفته است.

۲ هادیان جریان باطل

وجود تناسب و ارتباط بین آیات یک سوره، به دلیل اهمیت آن، همواره از دغدغه‌های مفسران بوده است که سرآمد آن، قلمی است که در کتاب شریف

«المیزان فی تفسیر القرآن» با عنوان «سیاق آیات» تکاپوی صاحب خود، در جستن حقایق قرآن کریم را به رشته تحریر درآورده است. در همین راستا با بررسی آیات ۶۸ تا ۹۳ سوره انعام، مشخص می‌شود که این آیات در سیاق یکسان بوده و از دو بخش اصلی تشکیل یافته‌اند. در بخش اول این آیات که شامل آیات ۶۸ تا ۸۱ می‌باشد، قرآن کریم به معرفی هادیان جریان باطل، نقشه و هدف ایشان و نیز روش مقابله با آن‌ها می‌پردازد.

۲،۱ تمرکز جبهه باطل بر مسأله امامت و حاکمیت اسلام

در آیه ۶۸ سوره انعام، خدای سبحان دستور خاصی را متوجه مؤمنان کرده و می‌فرماید: «وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ» (الأنعام، ۶۸). ظاهر این آیه، خطاب به نبی مکرم (ص) است، اما به طور قطع، مخاطب واقعی آن، مؤمنان و پیروان ایشان هستند (طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۷: ۱۴۰؛ جوادی آملی، ۲۰۱۱، ج ۲۵: ۵۰۴) کلمه «خوض» به معنای وارد شدن در آب و رفتن در آن است (راغب، ۱۹۹۱: ۳۰۲) و بر فرو رفتن در شرّ و فساد اطلاق می‌شود (مصطفوی، ۱۹۹۵، ج ۳: ۱۵۸-۱۵۹) این کلمه در قرآن کریم، بیشتر به وارد شدن در مطالب باطل و بی‌اساس، اطلاق گردیده است (راغب، ۱۹۹۱: ۳۰۲) برخی از اندیشمندان، تمام موارد استعمال آن را در مطالب باطل دانسته‌اند (قرشی، ۱۹۹۱، ج ۲: ۳۱۲؛ مصطفوی، ۱۹۹۵، ج ۳: ۱۵۸-۱۵۹) صاحب تفسیر المیزان، با توجه به معنای «خوض» مراد از «الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا» را کسانی می‌داند که در امر باطل، توغّل می‌کنند (طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۷: ۱۹۹) یعنی کسانی که در اعماق باطل فرو رفته و درباره آن، بسیار اندیشه و تعمق می‌کنند (ابن منظور، ۱۹۹۳، ج ۱۱: ۷۳۲-۷۳۳؛ عمید، ۲۰۱۰: ۳۷۸) به همین جهت به احتمال قوی، مراد از آن، سران کفر باشد، نه کافران معمولی، زیرا تنها ایشان هستند که شرح صدر در کفر داشته و برای مقابله با حق، اندیشه و تعمق می‌کنند. تصریح به اسم ظاهر و عدم استفاده از

ضمیر نیز، دلالت می‌کند که ایشان گروه خاصی از کافران می‌باشند (ابن عاشور، ۱۹۹۹، ج ۶: ۱۵۱). این نوع از بیان، دلالت می‌کند که «الَّذِينَ يَخُوضُونَ» آحاد جبهه باطل را شامل نمی‌شود. یعنی هرچند که همه کافران، منکر و تکذیب‌کننده حق هستند، اما همه آن‌ها خوض در آیات نمی‌کنند. پس آن‌ها گروهی هستند که کفرشان شدیدتر بوده و متصدی اندیشه در آیات می‌باشند (ابن عاشور، ۱۹۹۹، ج ۶: ۱۵۱). به هر حال، آیه شریفه می‌فرماید: «هرگاه کسانی را دیدی که در نشانه‌های ما به هرزه‌گویی پرداخته و در آن تعمق می‌کنند، از آن‌ها اعراض کن تا به سخن دیگری مشغول شده و درباره مطلب دیگری به هرزه‌گویی و تفکر، بپردازند.» در این آیه، دو بار از کلمه «خوض» استفاده شده است. در نگاه اول، متعلق استعمال اول، سخنان مذموم و خوض در باطل و متعلق استعمال دوم، غیر آن می‌باشد. زیرا معنا ندارد که خدای متعال بفرماید: «از مجالس هرزه‌گویی ایشان دوری کنید، تا درباره مطلب دیگری هرزه‌گویی کنند.» اما همان‌طور که بیان شد، این کلمه در بیشتر و یا در تمام موارد، در معنای مذموم به کار رفته است. به نظر می‌رسد، در استعمال دوم نیز معنای مذموم اراده شده است، زیرا از سران کافر و اندیشمندان ایشان، چیزی جز اندیشه باطل و تعمق در ظلمات، صادر نمی‌شود. هر فعلی در محیط ولایت شیطان، شرّ محض بوده و هیچ خیری در آن نیست. برخی از مفسران نیز، به همین نکته اشاره کرده‌اند (ابن عاشور، ۱۹۹۹، ج ۶: ۱۵۲). تفاوت امر، در متعلق این دو استعمال می‌باشد، اولی خوض در آیات است و دومی خوض در غیر آیات. یعنی اندیشه‌های باطلی که پیرامون آیات می‌کنند، نزد خداوند، مغضوب‌تر و برای جبهه حق، خطرناک‌تر از غیر آن است. در آیات فراوانی، کلمه «آیات» به امامان حق معنا شده است (برای نمونه، ن، ک: کلینی، ۲۰۰۸، ج ۲: ۴۲۲؛ ابن بابویه، ۱۹۷۵، ج ۲: ۳۳۶). در آیه ۱۴۰ سوره نساء نیز خدای سبحان در وزان آیه ۶۸ سوره انعام می‌فرماید: «وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَعْبُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي

۲،۲ اعراض، راه مقابله با اندیشمندان

جریان باطل

برای تحلیل مفهوم اعراض در آیه ۶۸ سوره انعام، توجه به دو نکته ضروری است.

۲،۲،۱ نکته اول

آیه ۶۸ دستور بر اعراض از مجلس نمی‌دهد، بلکه دستور بر اعراض از «الَّذِينَ يَخُوضُونَ» می‌دهد، زیرا ضمیر در «فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ» به ایشان بر می‌گردد (طوسی، بی‌تا، ج ۴: ۱۶۴). در جمله «فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرِى مَعَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ» (الأنعام، ۶۸) نیز مراد از گروه ستمکاران، «الَّذِينَ يَخُوضُونَ» می‌باشد (طوسی، بی‌تا، ج ۴: ۱۶۵). در این جمله، خدای سبحان دستور بر ترک مجلس کافران نمی‌دهد، بلکه عدم همراهی با اندیشمندان دستگاه کفر، مورد توجه است. گویا در مجلسی که همگان حضور دارند، عدم همراهی با گروهی خاص، مورد توجه آیه شریفه است. آیه ۶۹ نیز این نکته را تأیید می‌کند. این آیه، دستور بر شرکت در مجلس کافران، به امید هدایت ایشان می‌دهد (طبرسی، ۱۹۹۳، ج ۴: ۴۹۰؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۹۹۲، ج ۵: ۲۹۱). برای فهم این نکته باید دقت کرد که مجلس سران کفر، محدود به یک مجلس فیزیکی نیست که در یک مکان خاص برگزار شود. هر حقیقتی ممکن است به شکل‌های متفاوتی نمود پیدا کند. مجلسی که به جهت برنامه‌ریزی برای مقابله با جبهه حق تشکیل می‌شود، مجلسی محرمانه بوده و راهی به درون آن نیست، تا ترک آن واجب باشد. بلکه مراد، ظهور و نمود آن مجلس است. به عبارت دیگر، در مجلسی که اندیشه‌ورزان باطل، در آن حضور دارند، تصمیماتی اتخاذ شده و در سطح جامعه عملیاتی می‌شود، هرچه که نمود این تصمیمات باشد، مرتبه‌ای از وجود آن مجلس است. به عنوان مثال، آنچه در عصر حاضر، از ناحیه دشمن، در فضای مجازی رخ می‌دهد، دارای یک اتاق فکر است که در آن، اندیشمندان جبهه باطل، برای گمراهی جامعه بشری، طرح و برنامه‌ریزی می‌کنند. براساس آیه ۶۸ سوره انعام، ایشان، مصداق کسانی هستند که در آیات الهی خوض و تعمق می‌کنند.

حَدِيثٌ غَيْرُهُ» (النساء، ۱۴۰) امام رضا(ع) مراد از «آیات» در این آیه را اوصیاء و امامان حق، دانسته‌اند (کشی، ۱۹۸۸: ۴۵۷). امام صادق(ع) نیز، این آیه را به سخنان باطلی که پیرامون ائمه(ع) گفته می‌شود، معنا کرده‌اند (کلینی، ۲۰۰۸، ج ۴: ۱۲۷؛ عیاشی، ۱۹۶۰، ج ۱: ۲۸۲). برخی از مفسران نیز احتمالاً به قرینه همین روایات، مطلب مذکور را تأیید نموده‌اند (قمی، ۱۹۸۴، ج ۱: ۱۵۶). همچنین رسول گرامی اسلام(ص) آیه ۶۸ سوره انعام را به مجلسی که در آن، به امام حق دشنام داده می‌شود، تطبیق کرده‌اند (کوفی اهوازی، ۱۹۸۳: ۷۰؛ قمی، ۱۹۸۴، ج ۱: ۲۰۴). در حدیثی مشابه، از امام صادق(ع) نیز، آیه شریفه، به مجلسی که سعی و غرض از آن، محو یاد اهل بیت(ع) و زنده کردن یاد دشمنان ایشان باشد، تفسیر یا تطبیق شده است (کلینی، ۲۰۰۸، ج ۴: ۱۲۹). آیات ۹۱ تا ۹۳ سوره انعام نیز، آن‌چه را تا کنون بیان شد، تأیید، بلکه بر آن دلالت می‌کند. در آیه ۹۱ عبارت «ثُمَّ ذَرَهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ» نشان می‌دهد که این آیه، در مقام بیان و توضیح «الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا» می‌باشد. در این آیه، دو ویژگی برای آن‌ها بیان شده است. اول این‌که، ایشان جریان هدایت الهی و هادیان آن را انکار می‌کنند (طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۷: ۲۶۸) «قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيَّ بَشْرٍ مِنْ شَيْءٍ» (الأنعام، ۹۱) و دوم این‌که، اهل علم بوده و چیزهایی آموخته‌اند که دیگران از آن بی‌بهره هستند «وَعَلَّمْتُمْ مَا لَمْ تَعَلَّمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ» (الأنعام، ۹۱) در آیه ۹۳ نیز ویژگی دیگری برای آن‌ها بیان می‌شود که عبارت از ادعای امامت و رهبری است (عیاشی، ۱۹۶۰، ج ۱: ۳۷۰) «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا...» (الأنعام، ۹۳). بنابراین، «الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا» کسانی هستند که اولاً اهل علم و دانش بوده و ثانیاً دعوا و جدال آن‌ها بر سر امامت و رهبری جامعه بشری است. به این ترتیب، آن‌چه که مؤمنان به آن مکلف شده‌اند، اعراض از کسانی است که در مجلس آن‌ها، طعن و بدگویی امام حق انجام شده و هدف آن، مقابله با او می‌باشد.

ظاهر آیه شریفه، مراد از اعراض، انفعال و دوری از کافران نیست، بلکه واکنشی فعال در جهت بر هم زدن تمرکز اتاق فکر جبهه باطل است.

۲- اگر مراد از اعراض، صرف روی‌گردانی و بی‌تفاوتی باشد، باید گفت که براساس ظاهر آیه شریفه، دوری و انفعال جبهه حق، در مقابل فعالیت‌های شیاطین، باعث می‌شود که اندیشمندان جبهه کفر، در مسیری غیر از ضلالت فعالیت کنند، یعنی اگر ایشان را به حال خود رها کنیم، آن‌ها خسته شده و در سخن دیگری خوض خواهند کرد. بطلان این لازم، واضح است، پس ملزوم نیز باطل خواهد بود.

۳- براساس آیات ۶۹ و ۷۰ سوره انعام، مراد از اعراض، بی‌تفاوتی و ترک انذار نیست (فخر رازی، ۱۹۹۹، ج ۱۳: ۲۳) بلکه مراد از آن هدایت انسان‌ها است که گاهی منجر به جهاد و نبرد با جبهه باطل نیز می‌شود (قرائتی، ۲۰۰۹، ج ۲: ۴۸۷) آیه ۶۹ اعراض را وسیله ارتباط جامعه با خدای سبحان دانسته و حکم «عدم قعود» با کافران را توضیح می‌دهد. خدای متعال می‌فرماید: «اگر افراد با تقوا برای نهی از منکر، در جلسات آن‌ها شرکت کنند و به امید پرهیزکاری و بازگشت ایشان از گناه، تذکر دهند، گناهان آن‌ها را بر چنین اشخاصی نخواهند نوشت، زیرا قصد آن‌ها انجام وظیفه بوده است» (طبرسی، ۱۹۹۳، ج ۴: ۴۹۰؛ مکارم شیرازی و همکاران، ۱۹۹۲، ج ۵: ۲۹۱) به فرمایش امام باقر(ع) این آیه در شرایطی نازل شده است که مؤمنان در فهم تکلیف خود دچار مشکل شده و گفتند: «اگر هر جا که مشرکان به استهزاء قرآن پرداختند، ننشینیم، باید از داخل شدن مسجد الحرام و طواف خانه خدا هم خودداری کنیم.» به همین جهت خداوند

بروز و ظهور تصمیمات آن‌ها، در بستر مجازی تحقق می‌یابد، پس این فضا، مرتبه نازل آن اتاق فکر است. شیطان در بسیاری از عرصه‌های زندگی انسان فعالیت دارد و گاهی مجلس خود را به خصوصی‌ترین مراتب زندگی مؤمنان نیز تسری می‌دهد. بنابراین، در مجلسی که به منظور مقابله با جبهه حق تشکیل شده است، اعراض و عدم همراهی، تنها متوجه اندیشمندان و سران کفر است، نه همه کافران.

۲،۲،۲ نکته دوم

نکته دیگر که در فهم آیه باید مورد توجه قرار گیرد، این است که مفهوم اعراض، به شکل‌های مختلفی می‌تواند تحقق یابد، یعنی این کلمه، هم بر بی‌تفاوتی و ترک مجلس صدق می‌کند و هم بر غیر آن (فخر رازی، ۱۹۹۹، ج ۱۳: ۲۲). به عنوان مثال اگر ظالمی از انسان یاری بجوید، هم عدم اجابت درخواست او و هم ایستادن در مقابل او، هر دو اعراض از او می‌باشد.

۲،۲،۳ مراد از اعراض در آیه ۶۸ سوره انعام

با توجه به این نکات، به چهار دلیل، مراد از اعراض در این آیه، انفعال و ترک مجلس نیست، بلکه مراد از آن، مقابله با جبهه باطل می‌باشد.

۱- در این آیه، کلمه «حَتَّى» متعلق به اعراض است (ابن عاشور، ۱۹۹۹، ج ۶: ۱۵۲). این کلمه، غالباً به معنای انتهای غایت و نیز به معنای تعلیل به کار می‌رود (ابن هشام، ۱۹۸۹، ج ۱: ۱۲۲). هر کدام از این معانی که اراده شود، بر اساس آیه شریفه، این اعراض، باید به تغییر خوض در مجلس کافران منتهی شود «فَأَعْرَضَ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ» (الأنعام، ۶۸) یعنی مؤمنان باید به شکلی عمل کنند که تمرکز آن گروه، بر خوض در آیات از بین رفته و مشغول سخن دیگری شوند. درواقع، به جای هضم شدن در جامعه، یا گروه و مجلس ناپسند، باید وضع آن را تغییر داد (قرائتی، ۲۰۰۹، ج ۲: ۴۸۵). بنابراین براساس

فرمود: «وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَ لَكِنَّ ذِكْرًا لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ» (الأنعام، ۶۹) بنابراین به آن‌ها دستور داد تا می‌توانند به ارشاد و هدایت مشرکان بپردازند (طبرسی، ۱۹۹۳، ج ۴: ۴۸۹) در واقع می‌خواهد بفرماید که دستور «اعراض» و «عدم قعود» به خاطر آن نیست که مبدا مؤمنان با حضور در مجلس آن‌ها دچار گناه شوند، بلکه از آن جهت است که این فعل، باعث ذکر و فعالیت در راه هدایت مردم است. در آیه ۷۰ نیز این مطلب را به وضوح بیان کرده و مراد از اعراض را ترک انذار نمی‌داند، بلکه دستور به تذکر دادن می‌دهد (فخر رازی، ۱۹۹۹، ج ۱۳: ۲۳).

۴- اگر مقصود از روی‌گردانی، در این آیه، ترک مجلس کافران و انفعال در مقابل ایشان باشد، باید زندگی اجتماعی و وظیفه هدایت جامعه بشری را کنار گذاشت و از هر عرصه‌ای که شیطان در آن فعالیت دارد دوری کرد. ثمره عدم ارتباط و دوری از همه کافران، تعطیل شدن وظیفه دعوت و تبلیغ می‌باشد (ابن عاشور، ۱۹۹۹، ج ۶: ۱۵۱).

این مسأله در قرآن کریم، غریب نیست. به عنوان نمونه، در آیه ۶۳ سوره نساء، وظیفه اعراض و تذکر را توأمان ذکر کرده و فرموده است: «أُولَئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ عَظِّمْهُمْ وَ قُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا» (نساء، ۶۳) یعنی علاوه بر این‌که اعراض و موعظه را کنار هم قرار داده، دستور می‌دهد که با بیانی رسا با آن‌ها صحبت کن، تا در دل و جان‌شان نفوذ کند (مکارم شیرازی و همکاران، ۱۹۹۲، ج ۳: ۴۴۹). بنابراین، آیه ۶۸ سوره انعام، در مقام بیان راهکار و روش مقابله با نقشه‌های جبهه باطل در خصوص حاکمیت جامعه اسلامی است. آن‌چه در تاریخ و در عصر حاضر مشهود است، تمرکز جبهه باطل بر بدگویی از امامت و حاکمیت جامعه اسلامی می‌باشد. خدای سبحان در این آیه، دستور بر اخلال در تمرکز و

محاسبات دشمن می‌دهد. یعنی اعراض باید به شکلی باشد که تمرکز جبهه باطل را از مسأله امامت «آیات» به سمت مسائل دیگر «حَدِيثٌ غَيْرُهُ» سوق دهد. البته طبیعت عقرب، نیش زدن و طبیعت باطل، هرزه‌گویی است. آن‌چه اهمیت دارد این است که نیش عقرب به سمتی هدایت شود که به انسان آسیب جدی وارد نکند. بنابراین روشن می‌شود که مراد از «اعراض» و «عدم قعود» انفعال و بی‌تفاوتی نیست، بلکه مراد از آن، قیام بر ضد مجالس کفر بوده و در واقع وسیله‌ای است برای هدایت جامعه بشری و باید به گونه‌ای انجام شود که باعث نزدیکی جامعه، به امام حق شود.

۲،۳ جامعه هدف: قشر سرگشته و

حیران جامعه

سوره مبارکه انعام، بعد از بیان وظیفه مؤمنان نسبت به هدایت مردم، جامعه هدف را مشخص می‌کند. در این آیات، خدای سبحان، روش اعراض و اخلال در تمرکز کسانی که خوض در آیات می‌کنند را توضیح می‌دهد. ابتدا در آیه ۷۱ طرز فکر درباره برخی از کافران را اصلاح کرده و بیان می‌دارد که در جهان آفرینش، دو جریان هدایت وجود دارد، یکی هدایت شیطان و دیگری هدایت خداوند. بسیاری از کافران عادی، قصد جنگ و عناد با حق را ندارند، بلکه به دنبال سعادت و زندگی حقیقی هستند. خدای متعال، ایشان را به واسطه فطرت، به سمت توحید رهنمون شده است (مدرسی، ۱۹۹۸، ج ۳: ۱۰۶). اما براساس آیه ۷۱ این افراد شبیه کسی هستند که شیاطین او را به بیابانی دور برده باشند (طبرسی، ۱۹۹۱، ج ۱: ۳۸۷) او در این میان، سرگشته و حیران است و مسیر سعادت خود را تشخیص نداده و به دنبال راهنما و دلیل راهی است تا به واسطه آن، از حیرت و بیچارگی خارج شود «كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانَ لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَىٰ ائْتِنَا» (الأنعام، ۷۱) «حیرت» به معنای دو دلی و تردید (راغب، ۱۹۹۱: ۲۶۳) و در این آیه به معنای گم کردن راه و تشخیص ندادن مسیر است (ابن عاشور، ۱۹۹۹، ج ۶: ۱۶۲). «حائر در ارض» یعنی کسی

گروه، با ایشان طرح دوستی ریخته و در اکثر زمان‌ها ملازم و همراه آن‌ها هستند.

بر این اساس، به اصطلاح امروزی، ایشان قشر خاکستری جوامع بشری می‌باشند. افرادی که نه کاملاً سیاه هستند که امیدی به هدایت‌شان نباشد و نه راه‌یافته به نور حق، بلکه به دنبال کام‌یابی و خوش‌بختی در زندگی می‌باشند، اما راه رسیدن به آن را ندانسته و در جست‌وجوی راهنما، تکاپو می‌کنند. براساس این آیه، شیاطین با این افراد طرح دوستی می‌ریزند و از همین طریق، جریان هدایت شیطان را به عنوان هدایت واقعی معرفی کرده و آن‌ها را به سمت او فرا می‌خوانند «لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَىٰ ائْتِنَا». خدای متعال در پاسخ به آن‌ها (قمی، ۱۹۸۴، ج: ۱، ۲۰۵) می‌فرماید: «قُلْ إِنَّ هُدَىٰ اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ» (الأنعام، ۷۱) یعنی هدایت واقعی، تنها جریان هدایت خداوند است و آنچه شیطان به عنوان هدایت معرفی می‌کند، جز گمراهی، چیزی نیست. این ماجرا در عصر حاضر نیز به وضوح مشاهده می‌شود. غالب اهداف و تصمیماتی که اتاق فکر جبهه باطل اتخاذ می‌کند، متوجه قشر خاکستری جامعه است؛ چراکه اکثریت جامعه را تشکیل داده و شرط تحقق دولت حق، تبعیت این قشر، از امام حق است. پس طبیعی است که شیطان برای مقابله با حاکمیت اسلام، این قشر از جامعه را وارد مجلسی کند که محتوای آن، خوض در آیات و بدگویی از امام حق است. جبهه باطل، در عصر حاضر، با استفاده از ابزارهای مختلفی، مانند فضای مجازی، به صورت شبانه‌روزی، صاحب، ملازم و همراه انسان‌ها بوده و سبک زندگی شیطانی را به عنوان مسیر سعادت و خوش‌بختی معرفی می‌کند. بر این اساس، اعراض جبهه حق، باید به نقطه‌ای متوجه باشد که تمرکز جبهه باطل، متوجه همان نقطه است. به همین خاطر خدای سبحان در این آیه، قشر خاکستری جامعه را به عنوان مرکز توجه جبهه باطل معرفی کرده و مهم‌ترین ویژگی آن‌ها را بیان می‌کند که عبارت از سرگردانی و راهنماجویی است «حَيْرَانَ لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَىٰ ائْتِنَا».

که در جاده، مسیر خود را گم کرده و توقف کرده‌است، آن‌گاه به اطراف خود با شک و تردید می‌نگرد و نمی‌داند به کدام سمت حرکت کند (ر.ک: مدنی، ۲۰۰۵، ج: ۷، ۳۴۶). همچنین کلمه «اصحاب» جمع «صاحب» به معنای رفیق بوده (قرشی، ۱۹۹۱، ج: ۴، ۱۰۹) و بر کسی اطلاق می‌شود که ملازمتش زیاد باشد (راغب، ۱۹۹۱، ۴۷۵) و مراد از آن در این آیه، شیطان می‌باشد (قمی، ۱۹۸۴، ج: ۱، ۲۰۵). بنابراین از این آیه شریفه، سه نکته برداشت می‌شود:

۱- این که در جمله «إِلَى الْهُدَىٰ ائْتِنَا قُلْ إِنَّ هُدَىٰ اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ» (الأنعام، ۷۱) هدایت خداوند و هدایت شیطان را در مقابل هم قرار داد، نشان می‌دهد که دو جریان، مدعی هدایت جامعه بشری می‌باشند، یکی جریان هدایت شیطان و دیگری جریان هدایت خداوند. یعنی هر دو جریان، مدعی هدایت انسان‌ها به کام‌یابی و سعادت هستند. به عبارت دیگر، ابلیس، برای فریب مردم، خود را هادی و راهنما جلوه می‌دهد. شایان توجه است که برخی از مفسران، یکی از مصادق «الَّذِينَ يَخُوضُونَ» را کسانی می‌دانند که خود را به دروغ، جست‌وجوگر حقیقت، نشان می‌دهند (مدرسی، ۱۹۹۸، ج: ۳، ۹۹).

۲- وصف این گروه از جامعه، به کلمه «حَيْرَانَ» نشان می‌دهد که پیروان جبهه باطل، همگی سیاه و غیر قابل هدایت نیستند، بلکه بعضی از ایشان به دنبال هدایت و سعادت می‌باشند، اما مسیر آن را نمی‌دانند (طباطبایی، ۱۹۷۰، ج: ۷، ۱۴۴). جمله «إِلَى الْهُدَىٰ ائْتِنَا» نیز بر همین مطلب دلالت می‌کند؛ چرا که نشان می‌دهد این گروه به دنبال هدایت و راهنما هستند، اما شیاطین انسی و جنی، یعنی زمام‌داران جبهه باطل، آن‌ها را فریب داده و دچار سرگردانی کرده‌اند.

۳- این که فرمود: «لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ» نشان می‌دهد که شیاطین برای جذب و دعوت این

۲/۴/۱ رعایت احترام و جلب عواطف

رعایت احترام و جلب عواطف، اولین نکته‌ای است که هنگام مواجهه با این آیات، نظر انسان را به خود جلب می‌کند. آزر، پدر واقعی حضرت ابراهیم(ع) نبود (مکارم شیرازی و همکاران، ۱۹۹۲، ج ۵: ۳۰۳) اما ایشان به جهت ایجاد رابطه قلبی و عاطفی، او را پدر خود خطاب می‌کند. این مکالمه در آیات ۴۲ تا ۴۵، سوره مریم، به شکل کامل‌تری بیان شده و در آن، چهار بار خطاب «یا اَبَتِ» به کار رفته است، که نشانه ادب و احترام می‌باشد (مکارم شیرازی و همکاران، ۱۹۹۲، ج ۱۳: ۷۹). ابراهیم(ع) در برابر آزر، جز به ادب و احترام رفتار نکرد و حتی هنگامی که آزر او را از خود راند و تهدید کرد، در پاسخ فرمود: «سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا» (مریم، ۴۷) (طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۷: ۱۵۸). دوستی و صمیمیت، در مکالمه حضرت ابراهیم(ع) با قوم خود نیز به وضوح نمایان است؛ چراکه ایشان را با عبارت «ای قوم من» خطاب کرده و برای مدتی آن‌ها را در پرستش نظام کیهانی همراهی می‌کند (طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۷: ۱۸۰). این صمیمیت به قدری عمیق است که بعد از بیزاری ابراهیم(ع) از ستاره و ماه، مشرکان، متعرض او نشده و او را توبیخ نمی‌کنند. علاوه بر این، هنگامی که عقیده خود را علنی می‌کند، قوم او از در دلسوزی وارد شده و به جای توبیخ، او را از خشم خدایان خود ترسانده (فخر رازی، ۱۹۹۹، ج ۳: ۴۰؛ طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۷: ۱۹۳؛ صادقی تهرانی، ۱۹۸۵، ج ۱۰: ۱۱۵) موعظه و نصیحت کرده (طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۷: ۱۹۳) و امید به هدایت او دارند «وَوَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ» (الأنعام، ۸۱). حضرت ابراهیم(ع) نیز، تنها از خدایان دروغین براءت جسته و به هیچ وجه از قوم خود بیزاری نمی‌جوید «إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ». بلکه آن‌گاه که در مقام پاسخ به تخویف قوم، صحبت می‌کند، نمی‌گوید شما شایستگی و لیاقت ایمنی ندارید، بلکه مطلب خود را با طرح سؤال بیان کرده و می‌پرسد کدام یک از ما شایسته ایمنی و نترسیدن هستیم؟ «فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ» (الأنعام، ۸۱). همچنین برای رعایت احترام به عقائد ایشان، به «شمس» که رب آن‌ها بوده، با کلمه

جبهه حق برای هدایت ایشان، باید از همین دو ویژگی بهره برد. این گروه وقتی با رفتارهای محبت‌آمیز مؤمنان روبه‌رو می‌شوند، شرارت آن‌ها کاهش یافته و به حق نزدیک‌تر می‌شوند (جوادی آملی، ۲۰۱۱، ج ۲۵: ۵۱۷). این قشر از جامعه، نیاز به راهنما و دلیل راهی دارد که با ایجاد دوستی و رفاقت، روح ناآرام او را اطمینان بخشد و مسیر حقیقی سعادت را به او نشان دهد. همان‌گونه که جسم انسان، به غذا نیاز دارد، روح او نیز محتاج است (مطهری، ۲۰۱۰، ج ۲۸: ۳۷۴) اگر اهل ایمان، این نیاز جامعه بشری را برطرف نکنند، شیاطین، با غذای مسموم، آن‌ها را دچار تخدیر خواهند کرد. آیات ۷۲ و ۷۳ نیز به توضیح و تفسیر جریان هدایت الهی پرداخته‌اند (طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۷: ۱۴۵).

۲/۴ روش اعراض و هدایت

گرفتارشدگان در وادی حیرت

آیات ۷۴ تا ۸۱ سوره انعام، روش اعراض و هدایت گرفتارشدگان در وادی حیرت را بیان می‌کنند. درواقع این آیات، مصداق کاملی از دعوت به توحید و نشر آن است (طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۷: ۱۵۵). این مطلب در ضمن داستانی از هدایت‌گری حضرت ابراهیم(ع) مطرح می‌شود. این آیات، دلالت دارند که قوم ایشان، ستارگان را پرستش کرده (زمخشری، ۱۹۸۶، ج ۲: ۴۰؛ ابن عاشور، ۱۹۹۹، ج ۶: ۱۷۵؛ طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۷: ۱۵۸، ۱۷۳؛ صادقی تهرانی، ۱۹۸۵، ج ۱۰: ۱۰۳) و محبت زیادی به نظام کیهانی داشتند «لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ» (الأنعام، ۷۶). ایشان اصنام را برای تقرب به اربابان خود یعنی اجرام آسمانی، می‌پرستیدند و اجرام آسمانی را برای تقرب به خدای سبحان عبادت می‌کردند (طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۷: ۱۶۸) و نیز دلالت دارند که حضرت ابراهیم(ع) مدتی را ملازم قوم خود بوده و همراه آن‌ها ستارگان را مشاهده می‌نموده است (ابن عاشور، ۱۹۹۹، ج ۶: ۱۷۵؛ طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۷: ۱۸۰). نکات فراوانی از این آیات، قابل برداشت است که به ده نمونه از آن‌ها اشاره می‌شود.

جذب مخاطب است؛ چراکه باعث جبهه‌بندی و ایجاد فاصله بین آن‌ها خواهد شد.

۲،۴،۴ بهره‌گیری از روش گام به گام، در انتقاد

در انتقاد و استدلال، باید از روش گام به گام بهره گرفت (قرائتی، ۲۰۰۹، ج ۲: ۴۹۶). ابراهیم (ع) ابتدا محبت خود را از ستاره سلب کرد «لَا أُحِبُّ الْآقِلِينَ»، سپس پرستش ماه را مساوی با گمراهی دانسته و در پایان از خدایان دروغین اظهار برائت کرده و از آن‌ها بیزاری می‌جوید «إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ». ضمن این‌که از همان آغاز، تمام خدایان را انکار نمی‌کند، بلکه ابتدا اصنام، آن‌گاه ستاره، سپس ماه و در نهایت خورشید را انکار می‌کند. ایشان می‌توانست از ابتدا خورشید را به عنوان بزرگ‌ترین جرم آسمانی، انکار کند، اما از مرحله پایین‌تر آغاز کرد تا تأثیر کلامش بیشتر باشد (فخر رازی، ۱۹۹۹، ج ۳: ۴۶).

۲،۴،۵ توجه به احساسات و محبت به معبود

پنجمین نکته، توجه به احساسات در تبلیغ و هدایت‌گری است. وجود انسان، تنها متشکل از عقل نیست، بلکه ترکیبی از عقل و احساس، هویت او را شکل داده است. عقل انسان به تنهایی نمی‌تواند او را وادار به پرستش کند، بلکه او باید نسبت به پروردگار خود، محبت و عشق داشته باشد. بین ربّ و مربوب، رابطه تکوینی و حقیقی وجود دارد که منجر به محبت مربوب نسبت به ربّ می‌شود، یعنی بین عبادت و محبت، تلازم وجود دارد. به همین خاطر استدلال بر دوست نداشتن ستاره، استدلالی برهانی است نه خطایی و رمانتیک (طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۷: ۱۷۷-۱۷۸). حضرت ابراهیم (ع) نیز با در نظر گرفتن همین نکته، برای انکار خدایان دروغین، محبت خود را از آن‌ها سلب کرده و می‌فرماید: «لَا أُحِبُّ الْآقِلِينَ».

۲،۴،۶ بیان غیر مستقیم مطالب

نکته دیگر، بیان غیر مستقیم مطالب است. یعنی گاهی باید مطلب اصلی را به صورت غیر مستقیم بیان کرد، تا ذهن مخاطب، آماده شنیدن سخن

«هذا» اشاره می‌کند (فخر رازی، ۱۹۹۹، ج ۳: ۴۶؛ صادقی تهرانی، ۱۹۸۵، ج ۱۰: ۱۰۵). به هر حال، آیات شریفه به وضوح دلالت بر رفاقت، دوستی و وجود احترام و ادب، بین حضرت ابراهیم (ع) و ستاره‌پرستان می‌کند و این مهم‌ترین نکته‌ای است که اهل ایمان برای تعامل با این قشر، باید به آن ملتزم باشند.

۲،۴،۲ هدایت‌گری، بعد از رسیدن به یقین

تفریح عبارت «فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ» (الأنعام، ۷۶) بر جمله «وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُؤَقِنِينَ» (الأنعام، ۷۵) دلالت می‌کند که هدایت‌گری بعد از رسیدن به یقین است، یعنی کسی که می‌خواهد هادی و راهنمای گروهی باشد، ابتدا باید خودش به مراتبی از یقین، دست یافته باشد (طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۷: ۱۷۰-۱۶۹). یقین در لغت به معنای علمی است که از طریق تحقیق و استدلال به دست آمده (فیومی، ۱۹۹۳: ۶۸۱) و قابلیت نابودی و زوال ندارد و تفاوت آن با علم در این است که باعث آرامش قلبی و اطمینان به دانسته‌ها می‌شود (مصطفوی، ۱۹۹۵، ج ۱۴: ۵۱). در موارد متعددی از آیات قرآن کریم نیز، مراد از واژه یقین، تحقیق و جست‌وجو برای تحصیل علم است (قرشی، ۱۹۹۱، ج ۷: ۲۶۹). بنابراین، باور قلبی و یقین نسبت به معارف و مبانی اسلامی، اولین شرط برای مقابله با جبهه باطل است. واکنش از روی احساس و هیجان، بدون داشتن مبنای مستحکم، به شکست می‌انجامد.

۲،۴،۳ تظاهر به همراهی با عقیده باطل

سومین نکته، ملازمت و همراهی حضرت ابراهیم (ع) با عقیده مشرکان است (ابن عاشور، ۱۹۹۹، ج ۶: ۱۷۵؛ طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۷: ۱۸۰) یعنی ایشان برای هدایت قوم، خود را هم‌عقیده آن‌ها نشان داده و برخلاف عقیده باطنی، تظاهر به پرستش ستارگان می‌کند (ابن بابویه، ۱۹۵۸، ج ۱: ۱۹۷) «فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هَذَا رَبِّي» (الأنعام، ۷۷). یکی از شیوه‌های راهنمایی، اظهار همراهی با عقیده باطل و سپس رد کردن آن است (قرائتی، ۲۰۰۹، ج ۲: ۴۹۵). بنابراین، اعلام موضع حقیقی در آغاز کار، روشی اشتباه برای

اصلی شده و برای او غریب نباشد. ایشان هنگام انکار ربوبیت ماه، می‌فرماید: «اگر پروردگار مرا هدایت نکند، در صف گمراهان قرار خواهم گرفت» مشرکان، اربابان متعددی را می‌پرستیدند، اما این کلام، خبر از وجود پروردگاری واحد می‌دهد که هدایت ابراهیم(ع) را به عهده دارد و نیز اشاره دارد که اگر کسی غیر از این عقیده، اندیشه دیگری در سر داشته باشد از گمراهان خواهد بود. این نوع از بیان، قوم ابراهیم(ع) را آماده شنیدن سخن پایانی و تصریح بر وجود پروردگار یکتا می‌کند (ابن عاشور، ۱۹۹۹، ج ۶: ۱۷۹). همچنین جمله «هذا أَكْبَرُ» دلالت می‌کند که بزرگ‌تر بودن خورشید، دلیل شایستگی آن برای ربوبیت می‌باشد (ابن عاشور، ۱۹۹۹، ج ۶: ۱۷۹). بنابراین، هرچه معبود، بزرگ‌تر باشد، شایستگی او برای ربوبیت بیشتر است (قاسمی، ۱۹۹۷، ج ۴: ۴۰۴).

۲،۴،۷ ممنوعیت توهین و تحریک تعصبات

در مجادله و بحث، نباید تعصبات طرف مقابل را تحریک کرده و یا به آن‌ها توهین نمود، به همین جهت حضرت ابراهیم(ع) نفرمود: «من ایمنم و شما نایمن» (طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۷: ۱۹۹) بلکه این مطلب را به صورت سؤال مطرح کرد تا وجدان آن‌ها را بیدار کند و خودشان به نتیجه لازم برسند و نیز به هیچ عنوان، خدایان آن‌ها را تحقیر نمی‌کند (طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۷: ۱۵۸).

۲،۴،۸ متوجه ساختن مخاطب به حیرت و

سرگشتی خود

مبّخ، باید مخاطبان خود را متوجه حیرت و سرگشتی‌شان کند؛ چراکه براساس آیه ۷۱ سوره انعام، هدایت شیطان، تنها آن‌ها را فریب داده و دچار تخدیر کرده است، نه این که سرگشتگی و حیرت ایشان را از بین ببرد. حضرت ابراهیم(ع) نیز از همین شیوه استفاده می‌کند. هنگامی که قوم او، او را از انتقام نظام کیهانی می‌ترسانند، آن‌ها را متوجه شک و حیرت‌شان کرده و گوشزد می‌کند که

خوف و ترس برای کسی است که با شک و تردید زندگی کرده و هیچ دلیل و برهانی برای پرستش معبود خود ندارد «وَلَا تَخَافُونَ أَنتَكُمُ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُزَلِّ بِهِ عَلَيْكُمُ سُلْطَانًا» (الأنعام، ۸۱). کسانی که اسباب مادی و نظام کیهانی را همه‌کاره می‌دانند، از هر حادثه‌ای ترسیده و از هر پیش‌آمدی، نگرانند. اما اعتقاد و اعتماد بر قدرت و ربوبیت خداوند یکتا، خوف را از انسان می‌زداید. این مطلب در جامعه امروز بشریت، به وضوح نمایان است. هنگام وقوع بلایای طبیعی از سیل و زلزله و حتی هجوم یک بیماری و ویروس واگیردار، جامعه بشریت، غرق در استرس و نگرانی می‌شود؛ چراکه هیچ پناهگاهی برای خود نمی‌بیند. اما جامعه ایمانی و جبهه حق، پناهگاه و مأمنی دارد که اگر جهان هم زیر و رو شود او خم به ابرو نمی‌آورد. در حدیثی از امام باقر(ع) آمده است: «الْمُؤْمِنُ أَصْلَبُ مِنَ الْجَبَلِ» (کلینی، ۲۰۰۸، ج ۳: ۶۱۱) و نیز از رسول خدا(ص) نقل شده است که مؤمن همچون کوه استواری است که بادهای تند او را تکان نمی‌دهند (مازندرانی، ۱۹۶۲، ج ۹: ۱۷۲).

۲،۴،۹ بهره‌گیری از غریزه منفعت‌طلبی

از مطلبی که در نکته هشتم بیان شد، می‌توان به نهمین نکته نهفته در آیات رسید و آن هم استفاده از غریزه منفعت‌طلبی انسان، در راه تبلیغ و تربیت آن‌ها است. یعنی باید آثار و برکات هدایت الهی را به مخاطب نشان داد تا به جهت بهره‌مندی از آن‌ها، مشتاق پیوستن به جریان هدایت الهی شود.

۲،۴،۱۰ کاربست مفاهیم ساده

نکته پایانی این است که استدلال‌های حضرت ابراهیم(ع)، همراه با اصطلاحات پیچیده و فلسفی نبود، بلکه بر پایه فطرت بوده و عموم مردم آن را درک می‌کردند (صادقی تهرانی، ۱۹۸۵، ج ۱۰: ۱۰۵). ایشان با کاربست مفاهیم حسی، همچون خورشید و ماه، مردم را متوجه پروردگار آن‌ها ساخته و از به کارگیری مسائل پیچیده امتناع ورزیده‌اند.^۱ بنابراین

آیات ۷۸-۷۶ سوره انعام^۱

باید با مردم عادی، با زبانی صحبت کرد که برای آن‌ها کاملاً ملموس بوده و ایشان را دچار خستگی نکند.

۳ هادیان جریان هدایت الهی

آیات ۸۲ تا ۹۰ پیرامون جریان هدایت الهی و هادیان این جریان سخن گفته و اتصال سلسله هدایت را بیان می‌کند (طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۷: ۲۴۲). این جریان، همیشه تاریخ به وسیله امامان حق، رهبری شده و قبل از ابراهیم(ع) جریان داشته (طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۷: ۲۴۲) و بعد از او نیز منقطع نخواهد شد. خداوند به این وسیله، دین خود را از نابودی و غلبه شیطان بر آن، حفظ کرده است (طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۷: ۲۴۲). در ضمن این آیات، تفاوت و تمایز رهبران این جریان از جریان دیگر نیز، بیان می‌شود، که عبارت است از عصمت (طیب، ۱۹۹۰، ج ۵: ۱۲۵) برگزیدگی و هدایت توسط خداوند، استقامت در راه راست، اعطاء کتاب و حکم (طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۷: ۲۴۲). در آیه ۸۲ مقام امن را مخصوص مؤمنانی می‌داند که در تمام عمر، از تمام مراتب ظلم، پاک بوده‌اند. بنابراین، این آیه تنها معصومان(ع) را شامل می‌شود. درواقع آیه شریفه به مقام عصمت هدایت‌گران الهی اشاره می‌کند (طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۷: ۲۴۲). امام باقر(ع) نیز در تفسیر این آیه شریفه، مصداق آن را تنها امیرمؤمنان(ع) و اهل بیت ایشان دانسته‌اند (کوفی، ۱۹۸۹: ۱۳۴).

در آیه ۸۹ به آخرین سلسله از این جریان اشاره کرده و می‌فرماید: «اگر کافران (آلوسی، ۱۹۹۴، ج ۴: ۲۰۴)، این مسیر و رهبران آن را انکار کرده و ایمان نیاورند، جای نگرانی نیست؛ چراکه ما گروهی را مأمور محافظت از دین و مسیر هدایت الهی قرار دادیم که هرگز به آن کافر نباشند» به بیانی که در آیه ۸۲ گذشت، مراد از این گروه، کسانی هستند که امکان کفر و شرک در آن‌ها متصور نیست، بنابراین تنها بر اهل عصمت صدق می‌کند (طباطبایی، ۱۹۷۰، ج ۷: ۲۶۰-۲۵۹). در برخی از روایات نیز، این گروه، به اهل بیت رسول خدا(ص) (عیاشی، ۱۹۶۰، ج ۱: ۳۶۹؛ ابن بابویه، ۱۹۷۵، ج ۱: ۲۱۹) و در برخی دیگر به

شیعیان ایشان (قمی، ۱۹۸۴، ج ۱: ۲۰۹؛ نعمانی، ۱۹۷۶: ۳۱۶؛ عیاشی، ۱۹۶۰، ج ۱: ۳۲۶) تفسیر شده است. البته بین این دو دسته از روایات، تنافی وجود ندارد، زیرا پر واضح است که شیعیان، به واسطه تبعیت از اهل بیت(ع) محافظ و یاور دین هستند. در آیه ۹۰ بار دیگر می‌فرماید: «این رهبران الهی، کسانی هستند که خداوند هدایت‌شان کرده، پس به جریان هدایت ایشان ملحق شوید.»

۴ نتیجه

براساس بررسی‌های انجام گرفته در این مقاله، دو جریان، مدعی هدایت جامعه بشری به سمت سعادت و کامیابی در زندگی‌اند. توجه هر دو گروه، معطوف به قشر خاکستری جامعه می‌باشد؛ چراکه نقشی تعیین‌کننده در تشکیل و گسترش حکومت‌ها دارند. قرآن کریم دو ویژگی برای این قشر نام می‌برد، یکی سرگشتگی و حیرانی و دیگری راهنماجویی. خدای سبحان، ضمن بیان این نکته که تمرکز اندیشمندان جبهه باطل، بر بدگویی از امامت و حاکمیت جامعه حق است، وظیفه خاصی با عنوان اعراض، بر عهده جامعه اهل ایمان قرار می‌دهد. مراد از اعراض، واکنشی فعال در جهت اخلال در تمرکز جبهه باطل است. این واکنش باید متوجه قشر خاکستری جامعه باشد. از این روی، جبهه حق باید با ایجاد دوستی و صمیمیت با این قشر و به کارگیری روش‌های مختلف، سعی در جذب ایشان داشته باشد.

تعارض منافع:

طبق اعلام نویسندگان، هیچ گونه تعارض منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان:

این مقاله، مستخرج از پایان‌نامه با عنوان «نظام هندسی سوره انعام» است.

نویسنده مسؤول: حجت الاسلام دکتر محمدهادی منصورى استادیار گروه قرآن و حدیث دانشگاه معارف

نویسنده: محسن فاضل بخشایش دانش‌آموخته
کارشناسی ارشد دانشگاه معارف اسلامی
تقدیر و تشکر

از گروه معارف قرآن و حدیث دانشگاه معارف
اسلامی و دوستانی که تجربیاتشان را در امر نگارش
این نوشتار در اختیار قرار دادند به ویژه حجت
الاسلام شیخ بهایی تقدیر و تشکر به عمل می‌آید.

منابع

- The Holy Quran.
- Alousi, M. (1994). *Rawh al-Ma`ani fi Tafsir al-Qur'an al-`Azim wa al-Sab` al-Mathani (The Spirit of Meanings in the Interpretation of the Great Qur'an and the Seven Pairs)*. V 4. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah, Manshourat Muhammad Ali Baydoun. [In Arabic]
- Al-Zarkashi, M. (1989). *Al-Burhan fi `Uloum al-Qur'an (Argument in Quranic sciences)*. V 1. Beirut: Dar al-Ma'rifah. [In Arabic]
- A'mid, H. (2010). *Farhang A'mid (A'mid dictionary)*. Tehran: Rah-e roshd. [In Persian]
- Ayyashi, M. (1960). *Tafsir al-`Ayyashi (Ayyashi's interpretation)*. V 1. Tehran: Maktabat al-'Ilmiyyah al-Islamiyyah. [In Arabic]
- Fakhr Razi, M. (1999). *Mafatih Al-gheyb (Keys of invisible)*. V 13. Tehran: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi. [In Arabic]
- Fayoumi, A. (1993). *al-Misbah al-Munir (The Bright Light)*. Qom: Dar al-Hijrah Institute. [In Arabic]
- Hoseini Beheshti, M. (2011). *Ravesh-e bardasht az quran (The method of extracting from the Qur'an)*. Tehran: Rozaneh. [In Persian]
- Ibn Abi Zaynab, M. (1976). *al-Ghaybah lil'Nu`mani (Absence by Nu'mani)*. Tehran: Sadouq Press. [In Arabic]
- Ibn ashour, M. (1999). *Tafsir al-Tahrir wa al-Tanwir (Interpretation of verification and enlightenment)*. V 6. Beirut. Mu'assasat al-Tarikh al-'Arabi. [In Arabic]
- Ibn Babeveyah, M. (1958). *Uyoun Akhbar al-Ridha (a.s) (Springs of Reza's (a.s) news)*. V 1. Tehran: Jahan Press. [In Arabic]
- Ibn Babeveyah, M. (1975). *Kamal al-Din wa Tamam al-Ni'mah (Perfection of religion and completion of blessings)*. V 1, 2. Tehran: Islamiyyah. [In Arabic]
- Ibn Babeveyah, M. (1985). *Thawab al-A`mal wa `Iqab al-A`mal (reward for actions and punishment for actions)*. Qum: Dar al-Sharif al-Radhi lil'Nashr. [In Arabic]
- Ibn Hisham, A. (1989). *Mughni al-Labib (Sufficient for the Intelligent)*. V 1. Qom: Ayatollah Marashi Najafi Public Library. [In Arabic]
- Ibn Manzour, M. (1993). *Lisan al-'Arab (Tongue of Arabs)*. V 11. Beirut: Dar Sadir. [In Arabic]
- Javadi Amoli, A. (2011). *Tasnim*. V 25. Qom: Esra'. [In Persian]
- Kashshi, M. (1988). *Rijal al-Kashshi (Kashi's Narrators)*. Mashhad: Mashhad University Press. [In Arabic]
- Koufi Ahwazi, H. (1983). *al-Mu'min (The Believer)*. Qom: Imam Mahdi Madrasa. [In Arabic]
- Koufi, F. (1989). *Tafsir Furat al-Koufi (Furat-e Koufi's interpretation)*. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance Publishin House. [In Arabic]
- Kulayni, M. (2008). *al-Kafi (The Sufficient)*. V 2, 3, 4. Qom: Dar al-Hadith. [In Arabic]
- Madani, A. (2005). *al-Taraz al-Awwal wa al-Kinaz lima `alayhi min Lughah*

- al-`Arab al-Mu`awwal (The first type is valid for the Arabic language)*. V 7. Mashhad: Mu`assasah Al al-Bayt(AS) li-Ihya' al-Turath. [In Arabic]
- Makarem Shirazi, N. & A Group of Authors. (1992). *Tafsir-e Nemuneh (Sample interpretation)*. V 3, 5, 13. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Persian]
- Makarem Shirazi, N. (2008). *Quran wa akharin payambar (Quran and the last prophet)*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Persian]
- Ma'refat, M. (2009). *Al-Tamheed fi `Uloum al-Qur'an (Preparation in the sciences of the Quran)*. V 5. Qom: Al-Tamhid. [In Arabic]
- Mazandarani, M. (1962). *Sharh al-Kafi (Explanation of The Sufficient)*. V 9. Tehran: al-Islamiyyah Library. [In Arabic]
- Modarresi, M. (1998). *Min Huda al-Qur'an (From the guidance of the Qur'an)*. V 3. Tehran: Dar Muhibbi al-Husayn. [In Arabic]
- Motahhari, M. (2010). *Majmoueh asar (Collection of works)*. V 28. Tehran: Sadra. [In Persian]
- Mustafawi, H. (1995). *al-Tahqiq fi Kalimat al-Qur'an al-Karim (Research in the words of the Holy Quran)*. V 3, 14. Tehran: Ministry of Islamic Culture and Guidance. [In Arabic]
- Qara'ati, M. (2009). *Tafsir-e Nour (Interpretation of the Light)*. V 2. Tehran: Cultural Center for Teachings of the Qur'an. [In Persian]
- Qasemi, J. (1997). *Mahasin al-Ta'wil (Merits of interpretation)*. V 4. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah, Manshourat Muhammad Ali Baydoun. [In Arabic]
- Qumi, A. (1984). *Tafsir al-Qummi (Qomi's interpretation)*. V 1. Qom: Dar al-Kitab. [In Arabic]
- Qurashi Banayi, A (1991). *Qamous Qur'an (Quran dictionary)*. V 2, 4, 7. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Persian]
- Raghib Isfahani, H. (1991). *Mufradat Alfaz al-Qur'an (Vocabulary of Quranic words)*. Beirut: Dar al-Qalam. [In Arabic]
- Rush, M & Translator: Manouchehr Sabouri. (2014). *Politics and society: an introduction to political sociology*. Tehran: Samt.
- Sadiqi, M. (1985). *al-Furqan fi Tafsir al-Qur'an bil-Qur'an wa al-Sunnah (The Separator of right and wrong in the interpretation of the Quran using Quran and narrations)*. V 10. Qom: Farhang-e Eslami. [In Arabic]
- Suyouti, A. (2000). *Al-Itqan fi `Uloum al-Qur'an (The Perfect Guide to the Sciences of the Quran)*. V 2. Beirut: Dar al-Kitab al-'Arabi. [In Arabic]
- Tabatabaei, M. (1970). *Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an (The balance in Interpretation of Quran)*. V 7. Qom: Mu'asassat al-'A'lam li al-Matbou'at. [In Arabic]
- Tabrisi, F. (1991). *Jawami al-Jami (Comprehensive Compendium)*. V 1. Qum: Management Center of Islamic Seminary of Qum. [In Arabic]
- Tabrisi, F. (1993). *Majma` al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an (Assembly of expression in the interpretation of the Quran)*. V 4. Tehran: Naser Khosrow. [In Arabic]

- Tayyib, A. (1990). *Atyab al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an (The Cleanest Speech in the Interpretation of the Quran)*. V 5. Tehran: Islam. [In Persian]
- Tousi, M. No date. *al-Tibyan fi Tafsir al-Qur'an (Expression in the Interpretation of the Quran)*. V 4. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi. [In Arabic]
- Yousefi muradmandi, R. (2020). *Explanation of the factors affecting the voting behavior of the gray population in the management of election campaigns. The third international conference of social studies, law and popular culture.* Tehran.
- <https://civilica.com/doc/1147450>. [In Persian]
- Zamakhshari, M. (1986). *al-Kashshaf `an Haqa'iq Ghawamid al-Tanzil wa `Uyoun al-Aqawil fi Wujouh al-Ta'wil (The Revealer of the complexities of the Qur'an and the source of various sayings in the dimensions of the Qur'an)*. V 2. Beirut: Dar al-Kitab al-'Arabi. [In Arabic]
- Zarkashi, M. (1989). *Al-Burhan fi `Uloum al-Qur'an (Argument in Quranic sciences)*. V 1. Beirut: Dar al-Ma'rifah. [In Arabic]